

ترجمه‌های فارسی الحاوی فی الطب رازی

شمامه محمدی فرا^۱

ابوبکر محمدبن زکریای رازی در سال ۲۵۱ق در ری به دنیا آمد. از زندگی او اطلاع چندانی در دست نیست. ظاهراً از کودکی به علوم عقلی و ادبی علاقه‌مند بود و در جوانی شعر می‌گفت، عود می‌نواخت و به زرگری و صرافیه نیز مشغول بود. از طریق زرگری به علم کیمیا روی آورد و به دلیل سروکار داشتن با آتش و مواد شیمیایی، دچار بیماری چشم شد و به طبیب مراجعه کرد. پس از مراجعه به طبیب، علم پزشکی را اصیل‌تر از کیمیا دانست و به طب و نیز فلسفه روی آورد. او با شهید بلخی، ابوالقاسم بلخی و ابوزید احمدبن سهل بلخی معاصر بوده است. شخصی به نام بلخی و نیز ابوالعباس ایرانشهری را از استادان رازی دانسته‌اند. او در همه عمر به خواندن و نوشتن مشغول بود و در اواخر عمر نابینا شد. بنابر مشهور، او در ۳۱۱ یا ۳۱۳ق، در بغداد یاری درگذشت.

رازی آثار فراوانی در زمینه‌های پزشکی، فلسفه و کیمیا داشته است. مشهورترین آثار به‌جامانده او در پزشکی از این قرار است: الحاوی فی الطب، المنصوری فی الطب، تقاسیم العلیل (التقسیم والتشجیر)، برء الساعه، الجدری والحصبه (آبله و سرخک)، طب الملوكی، المدخل الی صناعة الطب، ومن لا یحضره الطبیب.

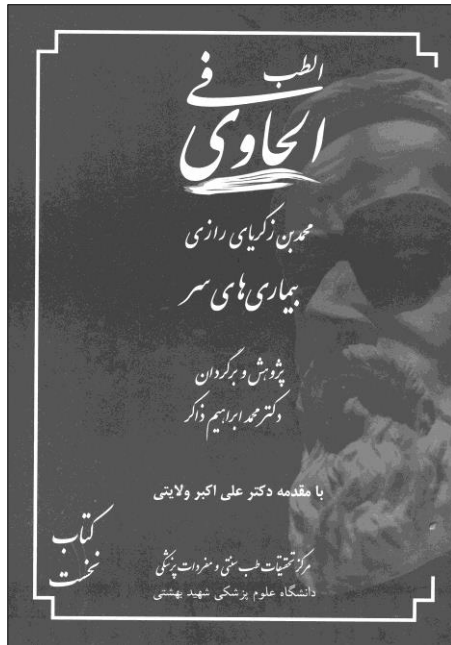
از میان آثار پزشکی رازی که بالغ بر هفتاد اثر بوده، الحاوی از همه جامع‌تر، مفصل‌تر و مشهورتر است. ظاهراً این کتاب در زمان زندگی رازی گردآوری نشده است بلکه شاگردانش پس از مرگ او، یادداشت‌های رازی را گردآوری و ساماندهی کرده‌اند. بخش زیادی از این کتاب نقل قول‌هایی از پزشکان ایرانی، یونانی، سریانی و هندی است. او در این کتاب، پس از شرح هر بیماری و چگونگی درمان آن، نخست گفته‌های دیگر پزشکان را یاد کرده و سپس دیدگاه یا تجربه خود را نیز افزوده است (برای اطلاعات تفصیلی درباره زندگی و آثار رازی ← دانشنامه جهان اسلام، ج ۱۹، ص ۱۵۷-۱۸۱، ذیل "رازی، محمدبن زکریا"، تهران: بنیاد دائرة المعارف اسلامی، ۱۳۹۳ش؛ *Encyclopaedia Iranica*, (s.v. "Hāwi- al", by Lutz Richter-Bernburg, available at: www.iranicaonline.org).

۱. بنیاد دائرة المعارف اسلامی، sh.mohammadifar@yahoo.com

حجم زیاد این کتاب مانع از آن شده است که همه بخش‌های کتاب در دسترس اهالی فن قرار گیرد. به همین دلیل گزارش نویسندگان دوره اسلامی درباره این کتاب، گاه متناقض است. برای نمونه ابن ندیم و ابن ابی اصیبعه این کتاب را دارای ۱۲ بخش و قفطی آن را مشتمل بر ۷۰ مقاله دانسته‌اند. الحاوی فی الطب در ۲۳ جزء در سال‌های ۱۳۷۴-۱۳۹۳ق/۱۹۵۵-۱۹۷۳م در حیدرآباد هند و به سرپرستی محمد عبدالمعیدخان و از روی نسخه خطی ۱۳ جلدی متعلق به سده هفتم هجری، موجود در کتابخانه اسکوریا اسپانیا، و چند نسخه دیگر، چاپ شده است. چاپ پیش‌گفته، به وسیله محمد اسماعیل در هشت مجلد، در سال ۱۴۲۱ق/۲۰۰۰م در بیروت تجدید چاپ شده است. بر اساس نسخه‌های چاپ‌شده، این کتاب دارای اجزای زیر است:

- کتاب اول، در بیماری‌های سر، شامل ۱۱ باب؛
- کتاب دوم، در بیماری‌های چشم، شامل ۶ باب؛
- کتاب سوم، در بیماری‌های گوش و بینی و دندان، شامل ۱۰ باب؛
- کتاب چهارم، در بیماری‌های ریه، شامل ۷ باب؛
- کتاب پنجم، در بیماری‌های مری و معده، شامل ۳۲ باب؛
- کتاب ششم، در استفراغات و تسمین و...، شامل ۹ باب؛
- کتاب هفتم، در بیماری‌های پستان، قلب، کبد و طحال، شامل ۶ باب؛
- کتاب هشتم، در زخم‌های امعاء و...، شامل ۳ باب؛
- کتاب نهم، در بیماری‌های رحم و بارداری، شامل ۵ باب؛
- کتاب دهم، در بیماری‌های کلیه و مجاری ادرار، شامل ۱۱ باب؛
- کتاب یازدهم، در مارها [؟] و کرم‌های شکم و مقعد و بواسیر و...، شامل ۶ باب؛
- کتاب دوازدهم، در بیماری‌های سرطان و ورم‌ها و دمل‌ها و...، شامل ۷ باب؛
- کتاب سیزدهم، در بیماری‌های داخلی و اعضای تناسلی و مقعد، شامل ۶۸ باب؛
- کتاب چهاردهم، در تب‌ها و قی و...، شامل ۲۵ باب؛
- کتاب پانزدهم، در تب‌های مطبقة و بیماری‌های حاد و عارض از سدد و...، شامل ۵ باب؛
- کتاب شانزدهم، در تب‌های دق و تب‌های وبایی و...، شامل ۳۵ باب؛
- کتاب هفدهم، در جدری و حصبه و طاعون، شامل ۲۳ باب؛
- کتاب هیجدهم، در بحران و ایام آن، شامل ۱۳ باب؛
- کتاب نوزدهم، در بول، گزیدگی جانوران و زهرها و داروهای نافع بر زهرها، شامل ۱۳ باب؛
- کتاب بیستم، در داروهای مفرده، از حرف الف تا ز؛

- کتاب بیست و یکم (در دو بخش)، در داروهای مفرده، (حروف مانده)؛
- کتاب بیست و دوم، در داروشناسی و جداول استنباط نام‌ها و وزن‌ها و کیل‌ها؛
- کتاب بیست و سوم، بخش نخست: در قوانین کاربرد خوراکی‌ها و نوشیدنی‌ها و خواب و بیداری و بیماری‌های فراگیر و مادرزادی و ...، شامل ۱۳ باب؛ بخش دوم: در بیماری‌های پوستی مانند بهق و برص و جذام و غیره و چگونگی رنگ کردن مو و دست، شامل ۱۴ باب. کوشش‌هایی برای ترجمه این مجموعه به فارسی در دوره معاصر صورت گرفته است، از جمله:
- جلد ۱: بیماریهای مغز و اعصاب و روان، ترجمه محمود طباطبایی، تهران: شرکت داروسازی الحاوی، ۱۳۶۹ش؛
- جلد ۲: چشم‌پزشکی بیماریهای چشم، ترجمه همو، تهران، جهان کتاب و شرکت داروسازی الحاوی، ۱۳۷۷ش؛
- جلد ۲۲: درباره داروشناسی و شناسایی واژه‌های ناشناخته مربوط به نام داروها، اندازه‌ها و پیمانه‌ها، ترجمه همو، تهران، شرکت داروسازی الحاوی، ۱۳۸۳ش؛
- جلد ۲۰: بخش اول داروهای مفرده، ترجمه سلیمان افشاری‌پور، تهران، فرهنگستان علوم پزشکی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۸۴ش؛
- جلد ۲۱: بخش دوم داروهای مفرده، ترجمه سلیمان افشاری‌پور، تهران، فرهنگستان علوم پزشکی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۸۴ش؛
- کتاب ۲۳: در قوانین استفاده از غذاها و نوشیدنی‌ها، خواب و بیداری و بیماری‌های مسری و موروثنی، ترجمه فرزانه غفاری، تهران، مرکز تحقیقات طب سنتی و مفردات پزشکی دانشگاه شهید بهشتی و انتشارات آن دانشگاه و نشر چوگان، ۱۳۹۱ش؛
- خوشبختانه در سال‌های اخیر، دکتر محمدابراهیم ذاکر، به ترجمه منظم این کتاب مشغولند. ترجمه جزءها (کتاب‌ها) ۱ تا ۱۰ این مجموعه، به ترتیب با عناوین زیر با همکاری مرکز تحقیقات طب سنتی و مفردات پزشکی دانشگاه شهید بهشتی و انتشارات آن دانشگاه و نشر چوگان، منتشر شده‌اند: بیماری‌های سر (۱۳۹۳ش)،

بیماری‌های چشم (۱۳۹۳ش)، بیماری‌های گوش و بینی و دندان (۱۳۹۱ش)، در بیماری‌های شش (۱۳۸۹ش)، بیماری‌های مری و معده (۱۳۹۰ش)، در شیوه‌های گوناگون تهی‌سازی تن (۱۳۹۱ش)، بیماری‌های پستان و دل و جگر و سپرز (۱۳۹۲ش)، بیماری‌های روده‌ای و شکم‌پیچه و شکم‌روش خونین (۱۳۹۲ش)، بیماری‌های زنان و بارداری (۱۳۹۳ش)، و بیماری‌های کلیه و معراهای ادراری (۱۳۹۳ش).

امیدواریم ترجمه بخش‌های سپسین این کتاب نیز توسط مترجم پیش‌گفته، انجام و چاپ شوند. ناگفته نماند که بخش‌هایی از کتاب الحاوی که شامل روایت‌ها و داستان‌هایی درباره بیماری‌ها است، انتخاب و جداگانه، با عناوین حکایات المرضی (بلژیک، ۱۹۳۵) و امثله من قصص المرضی و حکایات لنا نوادر در ابو بکر الرازی، حیاته و آثاره، چاپ فرات فائق (بغداد، ۱۹۷۳)، چاپ شده است. این اثر به وسیله محمود نجم‌آبادی با نام ترجمه قصص و حکایات المرضی، ترجمه و در سال ۱۳۴۳ش (تهران، انتشارات دانشگاه تهران؛ تجدید چاپ در ۱۳۵۶ش) چاپ شده است.